

ДГ „СЛАДКОПОЙНА ЧУЧУЛИГА”
с ДЖУЛЮНИЦА.
общ. ЛЯСКОВЕЦ, област ВЕЛИКО ТЪРНОВО

5146, с. Джулюница, ул. „Хр. Смирненски” №1
GSM: 0879 313593

e-mail: info-301506edu.mon.bg, web: chuchuliga.lyaskovets.net

УТВЪРЖДАВАМ:
ВРИД ДИРЕКТОР
ДГ „СЛАДКОПОЙНА ЧУЧУЛИГА“

/Теодора Ангелова/.....

МЕХАНИЗЪМ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА ТОРМОЗА МЕЖДУ ДЕЦАТА В ДЕТСКАТА ГРАДИНА

1. Въведение и цел на настоящия документ

Настоящият документ е изготвен от работна група в *Министерството на образованието и науката* с участието на представители на *Министерството на труда и социалната политика*, *Агенцията за социално подпомагане*, *Държавна агенция за закрила на детето*, *Националната мрежа за децата*, *фондация Асоциация Анимус* и *УНИЦЕФ България*. Документът има за цел да очертае рамките на единен механизъм за противодействие на тормоза, който да подпомогне детските градини в техните усилия за справяне с това явление.

Въвеждането на общ механизъм за противодействие на тормоза се налага от разбирането, че реален напредък в справянето с насилието може да бъде постигнат само в резултат на прилагането последователна и целенасочена политика, която се споделя и следва от цялата училищна общност и се подкрепя от всички отговорни институции. Подобна политика е необходимо да включва мерки и дейности за превенция и намеса, както и разписани механизми и отговорности за действие в ситуации на насилие. Тези елементи са подробно разгледани в настоящия документ.

Документът се състои в две основни части – алгоритъм за прилагането му и приложения. В първата част се разясняват понятията „насилие“ и „тормоз“, видовете поведение, които те включват, както и белезите, по които да бъдат разпознати. Тази част е информативна и с нея следва да бъдат запознати всички служители в детската градина. Във втората част на документа се разглеждат задължителните елементи на политиката в детската

градина за противодействие на тормоза. В тази част се разясняват дейностите по превенция и интервенция, които се осъществяват на равнище детска градина и на равнище група, включването на родители като неизменен участник в процесите на превенция и интервенция, както и се очертават основните ресурси, които детската градина и съответно *Министерството на образованието и науката* трябва да осигурят, за да може ефективно да се противодейства на насилието.

Приложенията към основния документ дават практически насоки за това как да се провежда оценката, как да се осъществяват дейностите на ниво група, как да се подаде сигнал към други служби или услуги при възникване на по-сериозни ситуации с оглед на причинената вреда и последиците за живота и здравето на децата. Алгоритъмът за прилагане на механизма разписва конкретни задачи и съответните им срокове с оглед реализирането на дейностите по настоящия механизъм.

2. Измеренията на тормоза в детската градина

Тормозът в детската градина обхваща широк спектър от прояви. Това е явление със сериозни размери, което оставя дълготрайни последици върху психичното здраве и поведението както на децата, търпящи насилие, така и на извършващите и наблюдаващите го.

Какво е насилие?

В България понятието *насилие* официално е дефинирано в параграф 1, т. 1–5 от допълнителните разпоредби на *Закона за закрила на детето*. Две от определенията имат пряка връзка с насилието от деца към деца (което е и обект на настоящия механизъм).

Физическото насилие е „причиняване на телесна повреда, включително причиняване на болка или страдание без разстройство на здравето“.

Психично насилие са „всички действия, които могат да имат вредно въздействие върху психичното здраве и развитието на детето, като подценяване, подигравателно отношение, заплахата, дискриминацията, отхвърляне или други форми на отрицателно отношение, както и неспособността на родителя (настойника / попечителя / полагащото грижи за детето лице) да осигури подходяща подкрепяща среда“.

Сексуално насилие и злоупотреба над дете според определението на *СЗО* е „участието на дете в сексуални действия, които то не разбира напълно и за които не е в състояние да даде информирано съгласие или за които не е подготвено от гледна точка развитието си и не може да даде съгласие, или които действия са в нарушение на законите или социалните табу на обществото“.

Тормозът спада към насилието над дете и се третира с мерките на *Закона за закрила на детето*. Според чл. 7, ал. 1 и ал. 2 от *Закона за закрила на детето* всяко дете има право на закрила от насилие и всеки, на когото стане известно за дете, преживяло насилие, е длъжен да сигнализира до органите по закрила.

Тормозът между връстници се разглежда от много автори като групов феномен. Случаите на насилие се извършват в групова среда, в присъствието на други връстници и в отсъствието на възрастни. Определя се като сбор от съзнателни негативни постъпки, които са продължителни във времето и насочени към едно и също дете от страна на друго дете или група.

Ключови в разбирането на тормоза са следните **характеристики**:

а) злонамерена проява, имаща за цел да нарани и/или унижи детето;

б) извършва се от позиция на силата, като едната страна използва доминиращата си позиция, за да нарани физически и/или психически другата, да я унижи и изолира от социалния живот;

в) повтаря се многократно във времето, а не е еднократен и изолиран акт на насилие.

Тормозът обхваща широк спектър от поведения: преки нападения (удряне, заплаха, принуда, дразнене, подигравка, наричане с обидни прякори, сексуални подмятания, открадване или повреждане на чужда вещ) и непреки (разпространяване на слухове, насърчаване на останалите да отхвърлят или изолират някого от приятелска среда). Проявите на тормоз най-общо може да бъдат разделени в следните групи:

Физически тормоз – блъскане, щипане, удряне, разрушаване, спъване, затваряне в помещение, нанасяне болка и т.н.

Словесен тормоз – използването на думи за унижаване и оскърбяване дете на база раса, пол, религия, сексуалност, заболяване и т.н.

Психичен тормоз – подмятания, подигравки, омаловажаване, заплахи, изнудване, повреждане на имущество, кражба, хвърляне на вещи, заплашителни погледи, следене и т.н.

Социален тормоз – избягване, игнориране, изключване от дейност, одумване, разпространение на зловредни слухове, натиск върху останалите да не влизат в отношение с детето, което е обект на тормоз.

Сексуален тормоз – всяка форма на нежелано словесно и/или физическо поведение със сексуален характер, водещо до накърняване достойнството на лицето, и по-специално създаване на смуцаваща, враждебна, принизяваща, унижителна и обидна обстановка. Включват се измислянето на сексуализирани прякори и имена, коментари за външността и подигравки със сексуално значение, неподходящи докосвания и опипвания, бележки и надписи със сексуално съдържание и т.н. до по-крайни форми на нападение и насилие.

Кибертормоз – тормоз във виртуалната среда. Тук спадат: обидни, заплашителни и/или подигравателни текстове, изпратени по телефон, по електронни средства за комуникация или в социалните мрежи; разпространяване на материали, уронващи достойнството на детето (снимане и свободно разпространяване на снимки или видеа без съгласие на детето, кражба на самоличност, разпространяване на зловредни слухове в социалните мрежи и т.н.).

Един от признаците, че дете вероятно е жертва на кибертормоз, е рязка смяна на настроението и поведението му при използване на интернет или при получаване на обаждане (или съобщение) по телефон.

Конкретни примери, както и разграничаване различните форми на тормоз с оглед причиняването на различна по степен вреда, са представени в таблиците накрая.

Физическият тормоз е формата, която възрастните най-често забелязват, затова и мерките за справяне често се насочват най-вече към тази форма. Психичният и социалният тормоз са не толкова забележими като физическия, а и децата често нямат нагласа да споделят с възрастните преживяванията си. Даже битуват схващания, че обидни думи или прякори, изолираност и други подобни са очаквана и нормална част от процеса на развитието на детето.

Тормозът – независимо от формата – е деструктивно и опасно поведение. Усилията за справяне с насилието от деца над деца в детската градина трябва да бъдат насочени към всички форми на явлението.

Разпознаване на физическото насилие:

- различни по вид и цвят натъртвания, включително синини; постоянни или чести червени петна, включително от пръсти; насинени очи; следи от ухапвания;
- неправдоподобни или объркани обяснения за травмите, включително и еднорични отговори;
- безпокойство и крайности в поведението (от пасивност до буйстване);
- негативна представа за себе си (обикновено жертвите смятат, че си заслужават насилието);
- прекалена отстъпчивост и оставяне без протест от страна на детето да бъде правено с него, каквото и да е;
- влошаване на общото здраве (отпадналоост, главоболие, прилошаване и др.).

Разпознаване на психичното насилие:

- затвореност и изолираност, нежелание за контакт с връстниците;
- агресивно поведение или друго, привличащо вниманието поведение (изразено непослушание, самонараняване и т.н.);
- внезапни и бурни емоционални изблици, необичайни за възрастта или за нивото на развитие на детето;
- бягане и криене;
- неучастие в общите за групата дейности;
- психосоматични симптоми.

Разпознаване на сексуалното насилие:

- симптоматиката може да бъде част от изброената до момента за горните форми;
- също така и различни прояви на сексуализирано поведение (имитация на сексуален акт, разголване, използване на нехарактерни за възрастта сексуално съотнесени думи и т.н.).

3. Политика за противодействие на тормоза в детската градина

Основен принцип при изграждането на политика за противодействие на тормоза в детската градина е прилагането на цялостен подход, на координирани и последователни усилия за предотвратяване на тормоза и създаването на по-сигурна среда.

За да се изгради защитната мрежа е необходимо да се поставят ясни граници, да се формират ценности, да се създадат правила и процедури, които не допускат прояви на насилие и тормоз в градината.

Основните въпроси, които следва да намерят отговор, са: Има ли **правила и решения** във връзка с всяка една проява на тормоз, дефинирана в текста по-горе? Има ли система за **превенция**? Създадени ли са условия за превантивна работа с групата? Включени ли са децата в образователни дейности, семинари, работилници, където да се запознават с различните форми на тормоз и насилие, да бъдат възпитавани в уважение и толерантност към различията, да развиват чувствителността си към границите на другия, да формират и развиват етика на взаимоотношения и умения за социално приемливо поведение? Има ли система за **интервенция**? Познават ли децата и родителите възможностите за реагиране, когато има изградена система за защита? Използват ли децата, родителите и учителите тази система? Получават ли децата помощ, когато я поискат и каква е тя? Имат ли **капацитет** учителите, родителите и децата за реакция на различните форми на тормоз? Какъв вид **допълнителна подкрепа** е нужна, за да бъде редуцирано максимално безразличието? От какъв вид **сътрудничество** с външни за градината институции / служби / организации има нужда? Кои са тези институции и как може да бъдат привлечени?

Отговорите на тези въпроси дават, от една страна, информация за това какво е субективното мнение на всички заинтересовани лица, а от друга служат и за създаването на реална картина на ситуацията в детската градина.

Причините за насилието са много и комплексни, а в детската градина много трудно би могло да се повлияе на всички тях. Много успешно може да се повлияят обаче онези фактори, свързани със средата в градината чрез:

- системни усилия за възпитаване у децата на социални умения и нагласи, недопускащи насилие във взаимоотношенията;
- подобряване физическата среда в градината, която среда да не съдържа предпоставки за изява на агресивно поведение и в същото време да създава условия за формирането на групата като конструктивна във взаимодействията си общност;
- следване на последователни стъпки за разбиране последиците от насилието и за справяне с неприемливото поведение, като не се набляга на самите наказания.

Политиката на детската градина следва да съдържа дейности по двете равнища – на превенция и на интервенция.

Превенцията на тормоза включва комплекс от мерки, имащи за цел ограничаване и/или елиминиране предпоставките и рисковите за възникване на насилие фактори. Превенцията поставя приоритет върху дейности на равнище група, например създаване правила и отношения в групата, морално възстановяване на щети, тематични дискусии и др. Дискусиите са възможност в групата да се поставят на обсъждане въпроси, вълнуващи или

смущаващи децата, като по този начин се създава пространство за отработване на агресията чрез говорене, разиграване на ситуации и съответно тяхното осмисляне.

Интервенцията включва действия и мерки, целящи спирането и разрешаването на възникнал вече тормоз, като се отчитат индивидуалните потребности на всяко дете, включено пряко или косвено в ситуацията и се прилага принципът на *най-добрия интерес* на детето.

4. Разработване и въвеждане на система за предотвратяване и противодействие на тормоза в детската градина

4.1. Дейности на равнище детска градина

Превенцията на равнище детска градина включва оценка на проблема, създаване на координационен съвет, изготвяне на план за противодействие тормоз и създаване на единни правила.

А) Оценка на проблема

Оценката и анализът на проблема са първата стъпка към неговото решаване. Оценката изисква да се даде отговор на следните въпроси: Осъзнава ли се проблемът и какво се знае за него? Какви форми на тормоз има в детската градина? Колко често се проявяват и къде са местата, където се случват? Кои са участниците? Как се е реагирало до момента? Какво следва да се предприеме, за да бъде ефективно?

Оценката следва да се извършва в началото и края на учебната година. Организира се от ръководството. За целта може да се използват инструменти като въпросници, дискусии с цялата общност, фокус-групи с деца, учители и родители, и т.н.

Резултатите от оценката се обсъждат на педагогически съвет с участието и на непедагогическия персонал, а в подходящ формат – и с родителите и децата.

В края на учебната година може да се проведе конференция с участието на цялата общност или серия от фокус-групи с деца от различни възрасти, родители, учители и др.

Б) Създаване на координационен съвет

В детската градина се създава координационен съвет с ясни функции и делегирани отговорности, който да отговаря за планиране, проследяване и координиране на усилията за справяне с тормоза. Съветът се ръководи задължително от помощник-директор и включва психолог или педагогически съветник, учители и родители.

В) Изготвяне на план (за съответната учебна година) за противодействие на тормоза

На база извършената оценка в началото на учебната година координационният съвет изготвя план за противодействие на тормоза. Този план съдържа описание на всички дейности по превенция и интервенция на равнище група и на равнище детска градина. Той е със срок една учебна година и се ревизира и актуализира в началото на всяка следваща.

Г) Създаване на единни правила

Това е неизменна част от превантивните дейности, предприемани на ниво детска градина. Този процес се свързва със следните дейности:

- формиране на предложения от всяка група за правила на поведение и общо необходими ценности;
- обобщаване на всички предложения;
- договаряне на единен механизъм, включително разписани ясни отговорности за реагиране при прояви на тормоз и насилие;
- разработване на предложения за промени в *Правилника за дейността на детската градина* и обсъждането им с общността;
- ясно разпределение на конкретни отговорности на всички възрастни в детската градина;
- използване на подхода за работа с връстници, които трябва да станат естествени помощници при реализирането на всички видове интервенции както по отношение на децата, които са обект на тормоз, така и по отношение на децата, които го упражняват;
- повишаване квалификацията на учителите за работа с програмите, включително реализиране на специализирани обучения за определени категории от работещите в детската градина за справяне с критични ситуации и други;
- разработване на мерки за привличане на родителите;
- разработване на процедури и механизми за осигуряване непрекъснато съгласуване интересите и потребностите на отделните групи в детската градина;
- непрекъснато актуализиране информацията за наличните ресурси в общността (съществуващи услуги и програми за превенция и противодействие на тормоза и насилието);
- осигуряване на реални партньорства с външни на детската градина служби, организации и лица;
- насочване семействата към здравни и социални услуги.

Табл. 1. Класификация на формите на тормоз и предприемане на съответните действия – ПЪРВО НИВО НА ТОРМОЗ: НИСКО НАРУШАВАНЕ НА ПРАВИЛАТА

ПЪРВО ниво на тормоз	Отговор на детската градина	Документиране	Последователност на процедурите по интервенцията
<p><u>Физически:</u> леко удряне, бутане, щипане, драскане, дърпане на коса, хапане, подритване, замърсяване, разрушаване на нечия собственост и др.</p> <p><u>Вербален:</u> подмятания, подигравки, унижение, заплахи, обиди и др.</p> <p><u>Психичен:</u> омаловажаване, клюкарене, обиждане, осмиване, засрамване, подвикване, клеветене, прякори и др.</p> <p><u>Социален:</u> изключване от групови дейности; фаворитизиране на база различия; разпространяване на слухове и др.</p>	<p>На първо ниво действията се предприемат автономно от учителите на групата заедно с родител, като се инициира педагогическа работа – индивидуално, за група деца или за цялата група.</p> <p>При наличие на щети от материален характер, то те се възстановяват.</p> <p>Ако насилственото поведение се повтаря, педагогическата работа не дава резултат, последствията са по-сериозни, насилието е от страна на група към индивид, то в тези случаи следва да се предприемат действия, предписани за ситуация от ниво две или три.</p>	<p>При първо ниво на тормоз не се води регистриране на ситуациите.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Верифициране на подозрение или откриване на ситуация на тормоз – подробно информирание за случилото се от всички участници. 2. Прекратяване на ситуацията и интервенция към всички участници. 3. Уведомяване на родител. 4. Индивидуални разговори с участниците. 5. Мерки и действия от страна на учителите и пом.-възпитателя на групата: намиране на решение, което удовлетворява страните и служи за пример на наблюдаващите. 6. Мониторинг на предприетите мерки и действия.

Табл. 2. Класификация на формите на тормоз и предприемане на съответните действия – ВТОРО НИВО НА ТОРМОЗ: ПОВТАРЯНЕ НА ЕДНИ И СЪЩИ НАРУШЕНИЯ НА ПРАВИЛАТА ИЛИ С ПО-СЕРИОЗНИ ПОСЛЕДИЦИ

ВТОРО ниво на тормоз	Отговор на детската градина	Документиране	Последователност на процедурите по интервенцията
<p><u>Физически:</u> шамаросване, удряне, стъпкване, късане на дрехи, ритане, плюене, отнемане и разрушаване на собственост, дърпане на стол, на който вече дете седи, дърпане на уши и/или коса и др.</p> <p><u>Вербален:</u> подигравки, отправени пред цялата група; публично унижение чрез думи и др.</p> <p><u>Психичен:</u> изнудване, заплашване, манипулации, отхвърляне и др.</p> <p><u>Социален:</u> интригантстване, зловредни слухове, публично отхвърляне и negliжиране, манипулации и др.</p>	<p>Действията се предприемат от учителите по групи заедно с психолог, представител на координационния съвет, директор и задължително родител.</p> <p>Ако присъствието на родител не е в най-добрия интерес за детето (например би застрашил безопасността му или би нарушил процедурата), то директорът следва да се обърне към отделите за закрила на детето.</p> <p>Координационният съвет прави оценка на риска и се инициира индивидуална работа по случая.</p> <p>Възстановяване на щети при наличие на такива.</p>	<p>Регистриране в дневник.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Верифициране на подозрение или откриване на ситуация на тормоз. 2. Прекратяване на ситуацията и интервенция към всички участници. 3. Уведомяване на родител. 4. Индивидуални разговори с участниците. 5. Мерки и действия, на координационния съвет: анализ на ситуацията от регистъра и предприемане на индивидуална работа по случай с дете в риск. 6. Мониторинг на предприетите мерки и действия.

Табл. 3. Класификация на формите на тормоз и предприемане на съответните действия – ТРЕТО НИВО НА ТОРМОЗ: ЗЛОУПОТРЕБА СЪС СИЛА, КАКТО И ПРИ ЕКСТРЕМНИ СИТУАЦИИ, В КОИТО СЪЩЕСТВУВА ОПАСНОСТ ЗА ЖИВОТА И ЗДРАВЕТО ИЛИ ЗА ТЕЛЕСНИЯ ИНТЕГРИТЕТ, ЗА КОЙТО И ДА Е ОТ УЧАСТНИЦИТЕ В СИТУАЦИЯТА

ТРЕТО ниво на тормоз	Отговор на детската градина	Документиране	Последователност на процедурите по интервенцията
<p>Физически: сбиване, задушаване, събаряне, причиняване на изгаряния, промушване с остър предмет, провесване от прозорец или друго високо място, лишаване от храна, излагане на ниски или високи температури и др.</p> <p>Вербален: закани, заплахи, обиди, клетви, накърняващи сериозно достойнството и др.</p> <p>Психичен: изнудване със сериозни заплахи, насилствено отнемане на вещи, ограничаване на движението.</p> <p>Социален: изолиране, групово измъчване на индивид или група, реализиращи деструктивно поведение и др.</p>	<p>Органите на полицията незабавно биват уведомявани от служителя на градината, идентифицирал тормоза. Всички действия се предприемат от директор, координационен съвет, родител, компетентни власти, организации и услуги.</p> <p>Ако присъствието на родител не е в най-добрия интерес за детето (например би застрашил безопасността му или би нарушил процедурата), то директорът следва да се обърне към отделите за закрила на детето и/или полицията.</p> <p>Отговорът на детската градина може да включва насочване към местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, полицията, и общината по силата на координационния механизъм.</p> <p>Съставя се протокол за тормоза и за възстановяването на щети.</p>	<p>Ситуациите се регистрират в Дневник за случаите на тормоз.</p> <p>Предприема се интензивна работа по случая, включваща всички участници, правят се оценки на потребностите и план за действие, като се инициират процедури в съответствие със закона.</p> <p>Ако друга организация или услуга е въввлечена в работата с участник, се поддържа тясна връзка с тази организация с цел ефективно синхронизиране на действията.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Верифициране на подозрение или откриване на ситуация на тормоз. 2. Прекратяване на ситуацията и интервенция към всички участници. 3. Уведомяване на родител. 4. Индивидуални разговори с участниците. 5. Мерки и действия, от страна на координационния съвет, информирание и насочване към други служби и услуги от страна на директора. 6. Мониторинг на предприетите мерки и действия.

Д) Насочване към външни служби

При идентифициране на тормоз, следва незабавно да се уведомят органите за закрила на детето: ОЗД и/или полиция. Уведомяването е задължение на всеки гражданин по силата на *Закона за закрила на детето*, следователно сигнал до отдел *Закрила на детето* и/или Районно управление *Полиция* трябва да подаде гражданинът или служителят на градината, идентифицирал тормоза. Това може да бъде учител, възпитател, директор, психолог, служител от непедагогическия персонал, както и Координационният съвет като колективен орган. Уведомените институции започват проверка на сигнала по реда на Координационния механизъм за взаимодействие при работа, свързана с деца, жертви на насилие или в риск от насилие, и за взаимодействие при кризисна интервенция.

Координационният механизъм за взаимодействие при работа, свързана с деца, жертви на насилие или в риск от насилие, и за взаимодействие при кризисна интервенция, е приет и функционира от 2010 г. насам и е публикуван на страницата на *Държавна агенция за закрила на детето*. Основната цел на Координационния механизъм е да бъдат обединени ресурсите и усилията на специалистите и органите за закрила при осигуряване на ефективна система за взаимодействия при работа в случаи на деца, жертви на насилие или в риск от такова.

3.2. Дейности на равнище група

Профилактиката на равнище група включва приоритетно обучителни дейности и работа с групата. Водеща роля имат учителите на групите. Прилагат се всички форми на групова работа, дискусия, решаване на казуси, ролеви игри, споделяне на опит и т.н., като се използват възможностите на различните направления, различните извънгрупови и извънградински дейности. Необходимо е да се извеждат теми от учебното съдържание, които може да се използват за работа и анализ по проблемите: насилие, права, ценности, роли, институции и т.н. Целта е да се създаде пространство, в което се говори открито за тормоза и се работи за формирането у децата на емпатия и отговорно поведение.